

(əvvəli ötən sayımızda)

Sumer əfsanələrinə görə hökmdarlara hakimiyyət səlahiyyət kutu tanrı tərəfindən göyden göndərilən qızıl taxt vasitəsilə onlar üçün müqəddəs olan Zaqros dağların arxasında verilir. Zaqros dağlarının arxası Azərbaycan ərazilərini təşkil edir.

Sumer mifologiyasında hakimiyyət kutu Azərbaycanda yerləşən Aratta dağlarının arxasından əta olunurdu. Sumerlər inanırdılar ki, yeraltı dünyaya giriş Zaqros dağlarından şərqdə günəşin çıxdığı ərazidedir. Onların miflərinə görə yeraltı dünya-Kur tanrıların ziyarət etdikləri və hakimiyyət kutu almaq istədikləri dağ Zaqrosdan şərq tərəfdədir. (Jeremy Black and Anthony Green, 1998, Səh. 114)

Senkovski ərəb müəlliflərinin əsərlərinə əsaslanaraq Alban/Aqvan adının mənasının "Qızıl Taxt" olduğunu yazır. O Kür çayının qədim adının da Qurzan olduğunu və mənasının yenə də "Qızıl taxt" olduğunu qeyd edir. Sekovskinin bu təsbitləri tarixi gerçəkliyi əks etdirir. Yuxarıdakı bölümlərdə qeyd etdiyimiz kimi turanlı öntürklərin dilində çay çox zaman Quzan adlanırdı. Taxt məsələsinə gəldikdə isə sumer və digər turanlı dillərdə müqəddəs qızıl taxt Quzan adlanır. Sözün bu mənası Qızıl taxt haqqındakı əfsanənin kökünün sumerlərə bağlandığının göstərgəsidir. Sumer yaradılış əfsanəsində hakimiyyət tanrı tərəfindən seçilmiş şəxslərə göyden yendirilən qızıl taxt əta olunaraq verilir. Hakimiyyət dəyişikliyi zamanı bu taxta növbəti hökmdar sahib olurdu. Hakimiyyət kutumüqəddəs Aratta dağının arxasından əta olunurdu. Yəni hakimiyyətin simvolu olan Qızıl Taxt müqəddəs dağda yerləşirdi. Quzan ölkəsi də həmin ərazidə – Azərbaycanda yerləşirdi. Belə olduğu təqdirdə Qızıl taxtın əta olunduğu müqəddəs dağlıq ərazi sumer dilində qızıl taxt anlamında olan Quzan adı ilə eyniyyət təşkil edir.

Alban və Aqvan eyni adın l-q əvəzlənməsi ilə yaranan dialekt variantlarıdır. Yüksək dağlıqlanmanı daşıyan Aqvan adının digər yazılış şəkli Aqvan formasındadır və anlamı Sumer dilində "taxt-taxta malik olan, tac-taxtın sahibi, taxtın olduğu yer" kimi izah edilir. (Daniel Patterson, 2018, Səh. 308)

Ərəblər Alban ərazisini bəzən öz dillərində yenə də mənası "Qızıl taxt" olan Sərir adlandırır. Sərir sözü "Aqvan" adının sami ərəb dilinə tərcüməsidir.

Rəvayətə görə Pers şahı

ların qurultaylarda, qenqəşlərdə seçilməsi ənənəsi Türk-Monqollar zamanında da davam etmiş, tarixi ənənəyə uyğun olaraq Azərbaycanın Muğan bölgəsi hökmdarların seçildiyi tarixi qurultay yeri olmuşdur. Dyakonov Hanqmatana adını "ham"-birlikdə və "qam"-getmək şəklində izah edir. (Dyakonov, T I, 2012, Səh. 199)

Sumerlərin dilində şərq dağ anlamında im kur-ra şəklində ifadə olunurdu. Sumer dilində Arallı

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

Bəhrəm Çubin Albaniyada bir sənətkarın hazırladığı "Qızıl taxt" ələ keçirmək üçün Albaniyaya hücum etmiş və o taxtı ələ keçirmişdir. (Senkovski, 1859, Səh. 184).

Bir çox müəlliflər onun adını doğru şəkildə Bəhrəm Çoban ki-

mi ifadə edirlər. Bəhrəm Çoban mənşə etibarlı ilə qədim kas/kuzların Mehran/Mahrən boyuna mənsub idi və yəqin ki Qızıl taxt haqqında qədim turanlı əfsanə haqqında bilgiyə malikdi.

Digər bir rəvayətə görə Cəmşid hökmdarlığı Azərbaycanda, yəni Albaniyada qızıl taxtın üzərinə oturaraq əldə etmişdir. Cəmşid yanlışlıqla əfsanəvi İran hökmdarı kimi təqdim olunsada, o əslində, Ön Asiyanın qədim turanlı xalqlarına kassi, quti və ya elamlılara mənsub olmuş eponimdir.

Herodotun yazdığına görə Deyok midiya tayfalarının toplanmış yeri, yəni qurultay yeri olan Ekbatanda tayfalar birliyinin rəisi seçilmişdi. Tayfa birliyi rəislərinin, hökmdarların, xan və xaqan-

nəzərdə tuta bilərdilər. (B.Hrozni, 1953, Səh. 55)

Bad-Tibira Sumerin ən mühüm şəhər dövlətlərindən biri, metal emalının və əsas mərkəzi idi. Tibira sumer kökünə bağlı bir eponim təşkil edərək bir çox etnonimlərin, o cümlədən Tibir, iber, ibir, imir adlarının kökü metallə əlaqədar olub Tibira adına bağlıdır.

A.Virth tibirələrin bir qisminin Azərbaycanda məskunlaşdıqlarını və Təbəristan adı kimi Təbriz adının da Tiber/Tibir adı ilə əlaqələndirir. Kiçik Asiyanın dəniz xalqlarından Lukilər, kuyilər, moşlar, xaliblər, Tabal və ya Tibarlar bu ərazidə məlum olan tayfalar Turan dünyasına mənsub idilər. Tibarlar Bibliyada Tu-

adlanırdı. Strabonun yazdığına görə Tabaranların Atropatenanın şimalında geniş ordası mövcud idi. Markvart da Tapurların, yəni Tibarenlərin mənşə etibarlı ilə Midyalılar olduqlarını qeyd edir. (J.Marquart. 1905. Səh. 29)

Məlum olduğu kimi Tibar/Tibir adı sumer emesal dialektlərində "tibir" şəklində də ifadə olunur və metal anlamı daşıyır. Tibir adı türkçə dəmir/timir adı ilə ekvivalent təşkil edir. Sibirin Tobalar və digər xalqları içərisində tibir adlı boylar mövcuddur. Roberts metallə əlaqədar olan Tibarın sumer dilində həm də güclü demək olduğunu yazır. Tibar dağ adıdır və Diyala yaxınlığında Qazur və ya Qurzan bölgəsində yerləşir. (Roberts J. 1939)

Samilərin hitit/xett adlandırıldığı Kheta dövləti ilə Azərbaycan arasında geniş əlaqələr mövcud olmuşdur. Azərbaycan ərazisində khetalara aid dəyərli artefaktlar aşkar edilmişdir.

İngilis hititşünası və arxeoloqu Kouli Xettlərin Qafqazdangə-

lərək Kiçik Asiyada məskən salmaları haqqında fərziyyələrin mövcud olduğunu və Seys, Jensen, Rastovsevin xettlərin Qafqaz mənşəli olduqları haqqındakı fərziyyələrin müəllifləri olduqlarını yazır.

Mitanni dövləti və onun xalqı özlərini adlandırma, dil və din baxımından Kheta/hititlərlə qohum idilər.

Samilər və misirlilər onları "Naharain", yəni suölkəsi adlandırırdılar, bu ad sonradan Nairi şəklini almışdır. (Eduard Meyer. 1913Səh. 671)

Mixi mətnlərdə Mitanni adı Maitani şəklində yazılmışdır və bu türkçə "meydan" sözünün ekvivalentidir. Xettlərə aid ən mühüm artefaq olan və üzərində Boğazköydə aşkar edilən xett emblemlərindəki təsvirlərlə eyniyyət təşkil edən təsvirlər həkk olunmuş bürünc kəmərlər Rusiyanın cənubunda, yəni Qafqazda aşkar edilmişdir. Qafqazdan gələn xettlər öncə Kiçik Asiyada Boğazköydə məskunlaşmış sonra batıya doğru yayılmışlar. Kouliyə görə Xett sənətinin özünəməxsus üslubu onu özü ilə bərabər gətirən qalib Turan irqinin xarakterindən irəli gəlir. Onlar öz heroqlif yazılarının ilkin formasını da özləri ilə bərabər Qafqazdan gətirmişdilər. Qərbdəki abidələr də onlara məxsusdur. Qafqazda Azərbaycanın Gədəbəy rayonunda 1899-cu ildə üzərində müxtəlif təsvirlər olan Xett hökmdarına məxsus əsa tapılmışdır. (Cowley A.E. 1929. Səh. 24, 34)

R.Konder həmin gümüş əsanın üzərində "Tarkutimme Sar Mat Erime", yəni "Erime ölkəsinin kralı" sözlərinin yazıldığı və simmetrik şəkildə altı uzun əbəli kahin və əlində niza tutmuş kral təsvirinin həkk olunduğu və hitit emblemini əks etdirən hökmdar əsas olduğunu yazır. Mətn iki dildə hitit və akkad dillində yazıldığı üçün hitit şifrəsini açmaq mümkün olmuşdur. (Conder R.A. 1898, Səh. 156)

(ardı gələn sayımızda)